

De rijkdom van de Schaapsdijk.

Vooraf.

Gezien de reacties die ik krijg valt de serie over de Schaapsdijk in de smaak. Ze leiden tot correcties en aanvullingen. Jan Smits verwoordt zijn correctie heel diplomatiek door op te merken dat de kartograaf een vergissing heeft gemaakt. De topografische kaart van 1925 moet van vòòr 1911 zijn. Immers de kaart laat de spoorlijn Eindhoven Weert nog niet zien. Bij de gemeente regende het destijds bezwaarschriften tegen deze aanleg, die percelen onbereikbaar maakte en de afwatering van terreinen aan de Budels kant stagneerde.

Deel 3 Landschapsecologische samenhangen en biodiversiteit.

Tot 1950 kende het gebied tussen Boshoven en de Weerter- en Budelerbergen vele geleidelijke overgangen. Van hoog naar laag en weer naar hoog. Van verschillen in grondwaterstand, verschillen in een neerwaartse respectievelijk opwaartse grondwaterstromen en van variatie in voedselrijkdom van de bodem. Van dekzandruggen en laagtes. Dergelijke geleidelijke overgangen bieden een mozaïek aan leefomgevingen, die even zovele mogelijkheden voor variatie in flora en fauna hebben. Rijke geodiversiteit mondde, mede door menselijke invloed, uit in rijke biodiversiteit.

De Schaapsdijk volgt deze gradiënt. Het Schaapspad lag aan de wat hogere, minder vochtige en voedselarme zijde van de beekdallaagte van de Oude Graaf en bestond uit natte heide en broekbos.

Het Schaapspadgebied ligt heden ten dage door agrarische ontwikkelingen in de beekdallaagte van de Oude Graaf, geïsoleerd van de rest van de gradiënt. Geleidelijke overgangen zijn veranderd in harde, scherpe overgangen. Het landschap is gehomogeniseerd, eenvormig gemaakt. Ontwatering door normalisatie van de Oude Graaf en aanleg van diepe sloten bijvoorbeeld langs de spoorlijn deden ook hier de grondwaterspiegel sterk dalen. Naast verdroging nivelleerde vermessing verschillen in voedselrijkdom. Alles werd voedselrijk. Microreliëf verdween door lasergestuurde egalisatie van akkers nabij de Schaapsdijk. Veel van deze veranderingen hadden plaats als uitvloeisel van de tussen 1970 en 1986 uitgevoerde ruilverkaveling Oude Graaf (1970-1986).

Helaas geldt nu voor dit gebied wat Victor Westhoff (1) al in 1970 opmerkte t.a.v. het gehele Kempische district “Afgaande op de situatie waarin de meeste laaglandbeken en beekdalen van Noord Brabant en Limburg tegenwoordig verkeren, kan men amper meer geloven dat het juist deze gebieden zijn geweest waar zich eens de fine fleur van onze wilde plantengroei heeft opgehouden”.

Als in 1984 Venel (nu werkgroep biodiversiteit IVN) het gebied gaat beheren rest nog maar weinig van dat eens zo grote biologische variatie. Enkele restpopulaties zijn nog over. Een goed voorbeeld daarvan was te zien in de laagte aan het einde van het Schaapspad. De klokjesgentiaan en gevlekte orchis, indicatoren van natte heide,

hebben daar lang kunnen standhouden. Helaas is de klokjesgentiaan de laatste jaren niet meer gevonden.

Gelukkig bevatte de bodem op een aantal plaatsen nog de zaden die de basis zijn geweest voor natuurherontwikkeling door gericht beheer.

Dat de zaadbank mede een rol heeft gespeeld is gebleken. Toen de spoorloot ten tijde van de ruilverkaveling werd uitgediept, stonden er een jaar later zonnedauw en kleine zegge. Deze vegetatie was eerst afwezig. Ze heeft het overigens maar enkele jaren uitgehouden, omdat de omstandigheden blijkbaar toch niet goed waren.

Ook andere soorten zijn uit deze zaadbank terug gekomen. Dat hangt zeker samen met het gevoerde beheer. Heel kort maaien is te vergelijken met het kort afgrazen van de vegetatie door schapen. Het legt de minerale bodem bloot en dan kunnen soorten kiemen die anders door hogere vegetatie geen kans zouden hebben.

Daarnaast is zaad uit aanwezige restpopulaties verspreid door het met de kruitwagens wegslepen van maaisel door en uit het gebied.

Tenslotte zal er nog zaad aanwezig geweest zijn van de NS tuintjes (Schaapsdijk oost vanaf de harde weg tot waar nu de bank staat) die er eens lagen. Rood guichelheil is daar een voorbeeld van. Soms zijn ook bewust planten gepoot. Bijvoorbeeld nachtsilene, kleine zonnedauw en gulden sleutelbloem.

Tenslotte diende het Schaapspad als zaadtransplantatiebron voor het Maarheezerveld.

De verklaring voor de soortenrijkdom van het Schaapspad is dus onder andere te vinden in de abiotische factoren leidend tot natte heide. Maar klopt ook het omgekeerde? Verwijzen de aanwezige soorten naar een dergelijk schraal, wat vochtig en licht zuur milieu? Om dat aan te tonen worden een aantal willekeurig gekozen soorten beschreven. Willekeurig omdat het keuzecriterium was, dat er toevallig mooie foto's van beschikbaar waren:

1. De dwergvedermot. Groeit er koninginnekruid dan kun je deze kleinste vedermot aantreffen. Het kruid is de enige waardplant voor de rupsen van deze soort. De rups overwintert in de holle stengel van deze plant. Het is een beweeglijk beestje en laat zich lastig fotograferen.
2. De gevlekte orchis is ongetwijfeld de meest iconische soort van de Schaapsdijk. Al jaren worden de aantallen geteld, schommelend tussen 760 in 1999 en meer dan 5000 in 2014. Daarna lopen de aantallen terug tot iets meer dan 900 in 2020 na een aaneengesloten reeks van 3 erg droge jaren. In 2021 volgt een herstel tot 1832. We zijn benieuwd naar wat 2022 zal brengen. Op het Maarheezerveld bevindt zich een grote en krachtige populatie uit zaad afkomstig van de Schaapsdijk.
3. De naam gewone grasjager verraadt een carnivore achtergrond. Blad in de naam verwijst naar zijn gewoonte te jagen vanaf een blad. Dat doet ze op vliegende insecten. De soort behoort tot de familie van de roofvliegen. Onderscheidend kenmerk van deze familie is de aanwezigheid van een baard. Deze zit net boven de steeksnuut en bestaat uit lange stevige harige. Deze baard is handig om spartelende prooien mee in bedwang te houden en voorkomt tevens mogelijke oogbeschadiging. Het adjectief gewone wijst op

het feit dat het een vrij algemene soort betreft die soms ook wel in stedelijk gebied kan worden aangetroffen.

4. De grote ratelaar eet van twee walletjes. Door fotosynthese kan ze biomassa opbouwen, maar dat wordt aangevuld door het onttrekken van voedingsstoffen aan een gastheer, meestal grassen. Op basis daarvan krijgt ze het predikaat halfparasiet. De plant bezit dus bladgroen. Ze wordt hoofdzakelijk door hommels bestoven. Een insect moet sterk zijn om de keel te kunnen openen. Zijn de knopjes waarin de zaden zijn gevormd, gedroogd dan geven ze bij aanraking een licht ratelend geluid. De zaden zijn tamelijk zwaar, waardoor de plant zich niet over al te grote afstanden kan verspreiden. Maaien en sjoeven met maaisel helpt de plant onbedoeld. Dat is mede de oorzaak van het veelvuldig voorkomen op de Schaapsdijk. Daarnaast reageert de plant goed op verschraling.
5. Dat de Gulden sleutelbloem hier groeit komt doordat ze hier is aangeplant. Deze zeldzame soort is een echte voorjaarsbloeier. Exemplaren van de soort hebben soms verschillende soorten bloemen. Dat wordt bloemdimorfie genoemd. Di betekent twee en morfie slaat op de vorm; twee vormen dus. Het verschil zit in de lengte van de stijl, vandaar heterostylie. Hetero is verschillend en stylie wijst op de stijl. De stijl kan kort zijn of lang, waarbij in het laatste geval de stempel boven de helmhokken uitsteekt.
6. Bijzonder aan de Koningsvaren is zijn levensduur van wel meer dan een eeuw. Het gebruik van de plant als kiembed voor orchideeën is inmiddels gelukkig verboden. Hergroei vraagt namelijk zeer veel tijd. Ook opvallend is dat de ontkieming plaats vindt op open, bezonde plekken. De volwassen plant prefereert echter half schaduw; een heel ander milieu. Dit zou erop kunnen wijzen dat de plant als het ware mee groeit met de successie van open en weinig begroeid naar steeds meer begroeiing met struiken en bomen. Het is een grote stevige plant die hier in de spoorberm een mooie groeiplaats heeft.
7. De veldkrekkel roept associaties op van zwoele zomeravonden op een zuid Franse camping. Zijn luide roep is daarvoor verantwoordelijk. Die roep is de beste manier om de soort waar te nemen. Ze is namelijk erg schuw en trekt zich bij de minste onraad terug in de verticale gang die ze in het zand heeft gegraven. Zonnig, warm, droog, schraal en weinig begroeid is de omgeving waar de soort zich thuis voelt. Zandige plekken, bijvoorbeeld nabij stuifzand of op de heide, zijn geschikt. Vermesting leidt tot dichtere vegetatie en dat is een van de hoofdoorzaken voor de achteruitgang van de krekkel. Plaggen kan gunstig uitwerken op het voorkomen omdat dit zowel leidt tot verschraling als onbegroeid zand geeft. Omdat de soort maar beperkt mobiel is, ze kan bijvoorbeeld niet vliegen, is het zorgen voor verbindingzones tussen verspreide populaties van belang. Het Schaapsdijkgebied is echter geïsoleerd. De hier aanwezige exemplaren moeten dan ook worden beschouwd als een restpopulatie. Dat geldt ook voor de volgende soort.
8. Levendbarende hagedis. Al jaren houdt deze populatie hier stand. Dertig, veertig jaar geleden werden nog wel eens exemplaren aangetroffen tot daar waar de Vossenweg uit komt op de Vrakkerstraat. Maar de laatste jaren laten ze zich daar niet meer zien. Mogelijk was er destijds nog een verbinding via

het zandpaadje in het verlengde van de Vrakkerstraat (het paadje van Frank Raemakers) richting Schaapsdijk. Nu leeft de populatie aan de Schaapsdijk geïsoleerd en is het de vraag of ze zich zal kunnen handhaven.

9. Vochtige heide is het milieu waarin de liggende vleugeltjesbloem thuis hoort. Daarom is het voorkomen aan de Schaapsdijk geen verrassing. Het is een gevoelig plantje. Verschijnt pas als het milieu het pionierstadium heeft verlaten en houdt van arme grond. Om die reden is het best verwonderlijk dat het hier nog groeit. Want stikstofdepositie, vaak ook in de vorm van hondenpoep, is niet te vermijden;
10. Een soort die de samenhang tussen niet levende en levende natuur goed illustreert is de metaalvlinder. Wie zijn verspreidingskaart bestudeert, ziet dat deze dagactieve nachtvlinder bijna uitsluitend voorkomt op zandgrond, die liefst aan de vochtige kant is. Veld- en schapenzuring zijn de waardplant van deze vlinder.
11. Met 1,3 tot 3,4 cm is de Muskusboktor een grote kever. De levende wilg is de plant waarvan de larven leven. Larven die vaak pas na 3 of 4 jaar verpoppen tot kever. Het biotoop dient vochtig te zijn en verdroging is dan ook de oorzaak van zijn achteruitgang. Juni tot en met augustus laat de kever zich zien. Bij verstoring geeft ze een muskusachtige geur af. De soort reageert positief op vernatting.
12. Nog zo'n schoonheid is de Sint Jansvlinder. Vanwege de rode stippen op de zwarte ondergrond wordt ze ook wel bloeddropje genoemd. Matig vochtige zandgrond, onbemest kruidig grasland is zijn leefgebied. Precies wat de Schaapsdijk kan bieden. Ook de waardplanten, vooral vlinderbloemigen bijvoorbeeld gewone rolklaver en moerasrolklaver, zijn daar aanwezig.
13. Na de bloei van de wateraardbei zwelt de bloembodem sponsachtig op, hetgeen enige gelijkenis geeft met een aardbei. Vandaar de naam. De vrucht is overigens niet lekker. Voedselarm, zwak zuur water is wat ze als groeiplaats nodig heeft. De relatie met de vroegere natte heide is onmiskenbaar. Het maakt tevens duidelijk hoe belangrijk het maaien en afvoeren van maaisel bij het hier uitgevoerde beheer is geweest om de huidige toestand te bereiken (en te handhaven). Ook kwel speelt een rol bij het voorkomen hier. Kwel voert licht ijzerhoudend water aan. Dit ijzer bindt fosfor waardoor deze wordt onttrokken aan het water.
14. De wijngaardslak wordt meestal geassocieerd met Zuid Limburg vanwege het ruimschoots beschikbaar zijn van kalk in de bodem. Om zo'n groot, stevig slakkenhuis te kunnen maken is veel kalk nodig. Maar in onze regio ligt voornamelijk dekzand. Zand bestaat hoofdzakelijk uit kwarts of SiO_2 , siliciumoxide. Daar heeft de slak niet zoveel aan. Wel bevat de hier aanwezige leem diverse mineralen die bij verwerking enige kalk opleveren die de slak via planten zou kunnen opnemen. Maar dat is toch te weinig voor een stevig huis. Daarom bestaat het vermoeden dat kalktransporten via het spoor hebben geleid tot de aanwezigheid van voldoende bouwstof.
15. Wat een filigrane schoonheid is de wilgenwesplinder, iets wat voor zijn hele familie geldt. Dat de wilg zijn waardplant is, mag gezien zijn naam geen

verwondering wekken. Vanaf augustus zijn de rupsen op deze plant te vinden. Vooral waar takken beschadigd zijn, vindt de rups voedsel.

16. Witte krodde. Krodde betekent zoveel als lastig onkruid. Het is een plant die groeit op gewoelde grond; vaak zijn dat akkers of omgewerkte bermen. Een verstoord milieu. En dat komt precies overeen met het gedeelte van het pad dat nabij het straatnaambordje Schaapspad ligt.

Op basis van kaartstudie van hoogte, bodemtype, vroeger grondgebruik werd eerder geconstateerd dat het gebied van de Schaapsdijk eertijds vochtige heide moet zijn geweest. Geven de aanwezige soorten daarvoor ook een indicatie? Het overzicht laat zien dat die vraag inderdaad positief is te beantwoorden. Het gaat vooral om soorten die wijzen op vochtige, voedselarme, licht zure omstandigheden. Vreemde eend in de bijt blijft de wijngaardslak, die immers een kalkrijker, meer basisch milieu prefereert.

Maar zonder het jarenlang consequent uitgevoerde beheer zou de biodiversiteit nooit zo groot zijn geweest als ze nu is.

Met dank aan Frank Raemakers, Harrie Vossen, Jan Smits en Peter Niessen.
Foto's: Coen Gabriëls en Ad Havermans.

- 1). V. Westhoff e.a. Wilde planten, flora en vegetatie van onze natuurgebieden, 1970.

P.s. Intussen is het gebied van de Schaapsdijk zwaar beschadigd geraakt door het verwijderen van een oude ondergrondse leiding over de volle lengte aan de oostzijde van de spoorlijn, zowel ten noorden als ten zuiden van de spoorwegovergang. Meer daarover in het vierde en laatste deel van deze serie over de toekomst van het gebied.